

Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları

**Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla
İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar**

Ankara - 2004

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları / 4

KUR'AN'DA HİRİSTİYANLARA YÖNELİK TEOLOJİK ELEŞTİRİLERİN FENOMENOLOJİSİ

Doç. Dr. Mustafa ÜNAL*

Bilindiği üzere, kutsal kitaplarda ortaya çıktığı ve daha önceki tarihlerde yaşanmış olan olaylar ve olgular kronolojik olmasa da öğretici amaçlarla hikaye edilirler. Bu çalışmada biz, Hıristiyanlık konusunu Kur'an'da verilen bilgilere dayanarak ilgili alt başlık altında tipolojik tasvir ve tasnifin ardından dinler tarihi ve din fenomenolojisi bakış açılarına göre değerlendirmelerde bulunacağız.

Din fenomenolojisi; dini düşünce, fiil, adet ve gelenek, alışkanlık ve simgeleri, bulunduğu ortam içinde ortaya çıkan tezahürleri veya tecellileri ile ihtiva ettiği anlam ve mahiyetleri ortaya koyar. Din fenomenolojisi kendine has yöntemiyle, diğer insan bilimlerinde uygulanan yöntemlerden ayrılmaktadır. Bunların da en önemlisi, epoche, tipoloji, morfoloji ve eidetic vision (sezgi)dir. Fenomenolojide bu bakış açıları uygulanırken, ilgili fenomenin içinden geçip geldiği coğrafya ve ortamı daha iyi açığa çıkarabilmek için, tarihsel birikim özellikle dikkate alınır. Bütün bu özellikleriyle dinler tarihinin tasvirci üslubundan ayrılarak, analitik bir yaklaşım ortaya koyar. Bir bütün olarak bu yöntem, değişik fenomenologlar tarafından farklı farklı uygulanmakta ve buna göre de değişik bir akım oluşmaktadır (tasvirci fenomenoloji, tipolojik fenomenoloji, ilahiyat fenomenolojisi, tarihsel fenomenoloji, sezgisel-yorumsal fenomenoloji, felsefi yorum fenomenolojisi, faydacıl fenomenoloji).¹

Bu makalede yukarıdaki yöntem ve yaklaşıma göre, Kur'an'da tasvir edilen Hıristiyanlık ve Hıristiyanların fenomenolojisini ortaya koymaya çalışacağız.

A- Hıristiyanlar

Her hangi bir dinin kutsal kitabı, bulunduğu çevre hakkında bilgiler verir. Dinler Tarihinde bu olayların yaşandığı yerler için “dinin veya kutsal kitabın coğrafyası” adlandırmasını kullanmaktayız.² Bu bağlamda Kur'an'ın coğrafyası, Arap yarımadası veya daha geniş olarak bugünkü

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Mustafa Ünal, *Din Fenomenolojisi Tarihçe Yöntem Uygulama*, Kayseri, 1999, s. 80-146.

² M. Ünal, s. 59.

siyasi deyimle Orta Doğu olup, bu bölgede yaşanmış olay ve halklardan bahsedilir. Adem ve Havva hikayeleri, Yusuf kıssası ve Nuh Tufanı bölgesel birer olay; Mecusiler, Romalılar, Sabiiler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Cahililer de topluluk olarak buna en güzel örneklerdendir. Konumuzla ilgili olan Kur'an coğrafyasının en önemli dinsel topluluklarından ve fenomenlerinden biri olarak söz konusu edilen hedef kitle konumundaki Hıristiyanlar, "ehl-i kitap" genel adlandırması içinde "nasara" özel adı ile anılır.³

Kur'an coğrafyasındaki Hıristiyanlar inanç, uygulama ve tutumları bakımından iki biçimde değerlendirilir: *Birincisi*, kurtuluşa erecek olan "Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi amel işleyen" Hıristiyanlar;⁴ *ikincisi* de Allah'ın Hz. Peygamber'e gönderdikleriyle "alay edenler" olup kesinlikle "dost edinilmemesi gereken" Hıristiyanlardır.⁵

Bu iki türlü sınıflandırma günümüze indirgenerek "diyalog" kavramı içerisinde değişik biçimlerde yorumlansa da dinlerin tarihselliği ve İslam'ın yeni bir "kurtuluş yolu" olarak ortaya çıkması bakımından değerlendirilmeye ve anlamlandırılmaya muhtaçtır: Birinci kategorideki Hıristiyanlar, bir takım diyalogcu akımlar tarafından günümüze indirgenerek günümüz Hıristiyanlarına da şamil kılınmaktadır. Halbuki, dinler tarihi bilgilerine göre, yegane kurtuluş yolu olmak adına ortaya çıkan dinler, kendinden önce çıkan sistemleri lağv ederler, sonrakileri de eleştirel tarzda reddedip kendi "dini" elemanlarını savunmacı bir tarzda diğerlerinden üstün ve farklı tutarak kendine ait kurtuluş kutsalını geliştirirler. Buna göre, İslam'ın kurtuluş kutsalının zamanlaştırıldığını ve iki dönemden meydana geldiğini söyleyebiliriz: Hz. Muhammed zamanındaki "peygamberî kurtuluş dönemi" ve irtihal sonrası dönem ile başlayan kurtuluşu ifade eden "eskatolojik kurtuluş dönemi". Bu bağlamda, yukarıda birinci kategoride yer alan Hıristiyanların kurtuluşu, sadece peygamberî dönemi içine almakta olup, O'nun irtihali ile son bulmuştur. Yani, yalnızca Onun döneminde İslam'ın tebliğ ettiklerini kabul etmiş olan Hıristiyanlar kurtuluşa ermiştir. Çünkü, eğer kendini bir "din" olarak ortaya koyan bir sistem, kendinden önce ortaya çıkan dinlerin mensuplarının da cennete girebileceğini ileri sürüyor veya kabul ediyorsa, söz konusu sistemin "din" olmaktan çıkması, buna karşılık önceki dinlerden birinin ancak heretik bir "mezhebi" haline gelmesi kaçınılmazdır. Halbuki, İslam dini, sunmuş olduğu inanç ve uygulama

³ Maide, 14.

⁴ Bakara, 62; Maide, 69.

⁵ Maide, 51, 57.

sistemi arasında kurumsallık bakımından mantıklı ve sistemli bir zincir ortaya koymuş bağımsız ve evrensel bir dindir. Diyalektik ilahiyat karakterinde olan Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi,⁶ İslam dini de başkalarını reddiyeci, kendininkini de savunmacı bir tarzda sunar ki, kendinin yeganeliğini doğal olarak kesin bir biçimde tartışmasız kabul eder.

Kısaca, eğer kendinden önceki dinlerin mensupları cennetlik olabilecekse, İslam'dan sonra ortaya çıkmış ve çıkacak din mensuplarının da cennetlik olması gerekecek, böyle olunca da “İslam'ın son din olduğu” inancı tartışma konusu olacaktır. Halbuki İslam, bağımsız bir sistemdir. Buna göre de İslam'ın cennetine sadece Müslümanlar girecektir. Öyle ki, temel inançları aşağı yukarı aynı olan Hıristiyan mezhepleri birbirlerinin mensuplarını kendi cennetlerine sokmazlarken (ki bu da Hıristiyanlar arası “inter-faith dialogue” çalışmalarını zaruri kılmıştır), bizim diyalogculara ne oluyor da sahip olmadıkları hakla “başkaları”nı da Müslüman cennetine dahil edebiliyor? Günümüz dünyasında zaruri olan “diyalog”, itikadî konularda değil, ahlakî, siyasal ve toplumsal konularda yoğunlaşmalıdır. Kısacası, Kur'an'ın tarihselliği bakış açısından “Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi amel işleyen” Hıristiyanların ebedî kurtuluşu, peygamberî dönemi kapsamakta olup eskatolojik kurtuluşun dışında kalmaktadır. Zaten Bakara, 111'de fiillerin geçmiş zaman kipinde kullanılması dikkate alınırca, kurtuluşa erecek olan Yahudi, Hıristiyan ve Sabîilerin, Hz. Muhammed öncesi dönemdeki söz konusu toplulukları ima ettiği anlaşılmaktadır.

Eskatolojik kurtuluş ise, Hz. Muhammed'in tebliği ile birlikte O'nun irtihalinden sonra O'nun tebliğini kabul edenlerin ulaşacağı kurtuluş olup, “ümit” karakterindeki Hıristiyanların mileneryan ve Hinduların “tekrar dönüş” kurtuluş inançlarından veya tarımla ilgili mevsimlik törenlere sahip eski Mısır ve Mezopotamya'daki döngüsel yeniden diriliş ve kurtuluş inancında merkezileşen kurtuluş zamanından farklıdır.

İkinci grup Hıristiyanlardan olan ve Hz. Peygamber'e gönderilenlerle “alay edip” kesinlikle “dost edinilmemesi gereken” Hıristiyanların durumu ise, dinsel ayrışmanın yanında, her dönem için geçerli sayılabilecek sosyo-politik kamplaşmanın dinî motifler kullanılarak yapılmış bir ifadesidir. Çünkü, yeni ortaya çıkan sistemin bazı unsurları

⁶ Böyle bir adlandırmaya dayanak olabilecek Kitab-ı Mukaddes ayetleri şunlardır: Yahudiler için, Çıkış, 20:2-6; Mika, 4:1-5; Mezmurlar, 106:34-37 ve 115:3-8; Hıristiyanlar için, Resullerin İşleri, 2:39-47; 4:12; 17: 30; İslam için, Al-i İmran, 85.

veya karizmasını zedeleyecek her türlü tutum ve davranış, mensuplar arasında ayırıcı bir sınırla ayırt edilir. Dinsel otoritenin bölgede yerleşebilmesi için, hedef kitleden bir takım konularda aykırı ve karşı nitelendirmelerden dolayı ayrılımların gerçekleştirildiği tarihsel olarak bir çok din örneğinde ortaya konulmuştur. Bu uygulamanın en ayırıcı tarafı ise, kendinden önce geçerli olan sistemin geneli olmasa da en azından bir kaç hakkında reddiyeci tarz sergilemektir.

Hıristiyanların Kur'an'da bahsedilen bir başka özelliği, "kendilerine verilen kitabın önemli bölümünü unuttukları"⁷ ve buna rağmen Müslümanlara "... Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız"⁸ şeklinde yaptıkları çağırının doğru olmadığı eleştiridir ve buna karşılık mü'minlerin, Hz. İbrahim'in dini olan *Hanifliğe* uydukları ifade edilir. Hıristiyanların bu tutum ve davranışlarına karşı gözdağı ifadesi ise, "kıyamete kadar aralarında düşmanlık ve kinin bulunacağı"⁹ şeklinde verilir ama bu sert ifadeye rağmen, Ehl-i Kitap hitabı içinde kurtulmaları için Hıristiyanlar da tek tanrıcılığa davet edilir.¹⁰

Kur'an'da Hıristiyanlar hakkında kullanılan bu ifadelerin, Dinler Tarihinin yıllar boyu kazandığı metodolojik üsluba çok uygun olduğu söylenebilir. Açıkça görüleceği üzere, bütün kutsal kitaplardaki gibi, hedef kitlelere karşı apolojetik veya reddiyeci-savunmacı bir tutum ile meydan okuyuş sergilenmektedir. Orta Doğu dinlerinde özellikle de Samî dinlerin tarihsel süreci dikkate alınınca, önce gelen din (burada Yahudilik) kendinden sonra ortaya çıkan dini (Hıristiyanlığı) "sapkınlık" ile itham ettiği, buna karşılık da Hıristiyanlığın, kendine temel olarak Yahudiliği aldığı, aynı şekilde her ikisinin de üçüncü olarak ortaya çıkan İslam'ı "sapkınlık" ile itham ettikleri, İslam'ın da kendine temel veya vahiy süreci olarak Hıristiyanlık ve Yahudiliği dayanak kabul ettiği görülmektedir. Kısacası, aynı coğrafyada daha sonra ortaya çıkan dinler, kendinden önceki(leri) tamamen reddetmez, ama onların "eksiklik" veya "yanlışlıklar" içinde olduklarını ilan eder. Hint yarımadasında Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm de aynı çizgide benzer motiflerle gelişim sürecinde bu günlere gelmiştir. Bu tarihsel gelişime uygun olarak, yukarıdaki Kur'an ifadeleri, Hıristiyanların "eksiklik" ve "yanlışlık"

⁷ Maide, 14. Bir sonraki ayette de Hz. Muhammed'in, Hıristiyanların unuttuklarını açıklamak için gönderildiği zikredilir. (13. Ayet aynı özelliğin Yahudilerde de bulunduğunu anlatır).

⁸ Bakara, 135.

⁹ Maide, 14.

¹⁰ Al-i İmran, 64.

içinde bulduklarını, bozulan vahiy çizgisinin de Hz. Muhammed ile birlikte yeniden “en doğruya” girdiğini anlatmaktadır.

Hıristiyanların temel inançları, Kur’an’da “... Allah’ı bırakıp rahiplerini ve Meryem Oğlu İsa’yı rablar edindiler. Halbuki, hepsine de tek Tanrı’ya kulluk etmekten başka bir şey emrolunmadı. ...”¹¹ biçiminde İslamî anlayış doğrultusunda yanlış olduğu ifade edilir. Kur’an’a göre bu temel yanlışlık, aşağıda da görüleceği üzere, çoğunlukla İsa’nın kendi anlatımıyla hep eleştirilir ve reddedilir, ancak Hıristiyan topluluğu, “kavgacı bir topluluk”¹² olduklarından, onların pek azı bu eleştirileri kabul edecektir.

Kur’an’da Hıristiyanlar hakkında inançları ile birlikte daha başka tanımlama ve eleştiriler de bulunmaktadır, ancak bunları aşağıda tasvir ve analiz edeceğiz.

B- Hıristiyanlık

Kur’an’da günümüz genel Hıristiyanlığından daha ziyade, başta da belirttiğimiz gibi, Kur’an coğrafyası içindeki Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık hakkında yukarıda aktarıldığı biçimlerde bilgiler verilirken, onların litürjileriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bir sistem olarak Hıristiyanlık konusunda, Kur’an’ın vahdaniyyet hedefine uygun bir biçimde, onların inançları ile ilgili bilgiler, bir kutsal kitabın özellikleri içinde eleştirel ve reddiyeci bir biçimde verilmiştir.

Kur’an’da Hıristiyanların inançları, yani Hıristiyanlık hakkında yoğunlaşan bu konular kısaca şu şekildedir: Meryem’in kişisel ve dinsel özelliği ve İsa’nın doğumu, İsa’nın tebliği, İsa’nın tanrılığı ve İsa’nın ölümü.

1- Meryem’in Kişisel ve Dinsel Özelliği: Kur’an’da Meryem ile ilgili bilgiler, Kur’an’ın din sistemi olarak üzerinde en fazla durduğu ve yeryüzünde yerleştirmeyi hedeflediği kavramlar olan vahdaniyyet, Allah’ın kudreti çerçevesinde O’nun mükemmelliği, peygamberlik silsilesi, vahiy, iffet, doğruluk, dürüstlük çizgisine göre verilmektedir.

Kur’an’ın ifadesine göre Meryem, İmran’ın kızı olarak (anne adı verilmiyor, ama Hanna) doğmuş, Allah’a adanmış ve teyzesinin kocası Zekeriyya tarafından Beyt-i makdis’te büyütülmüş dindar ve iffetli bir kadındır. O, tanrının emirlerine teslim olan, oruç ve diğer ibadetlerini

¹¹ Tevbe, 30-31.

¹² A. İmran, 68-71; Zuhruf, 58.

yerine getiren bir muttektir.¹³ O, hamile kalmasına neden olan insan biçimindeki ruh ile karşılaşmadan önce, “ailesinden ayrılarak Doğu tarafına bir yere çekilmişti. Meryem onlara bir perde çekmişti.”¹⁴ ifadesi, olayın bütünlüğü bakımından bir çelişki göstermekle birlikte, çevresinde iffetli ve ailesine bağlı birisi olarak bilinmekteydi.

Tanrısallıkla bağlantısı bakımından, Meryem’in İsa ile müjdelenmesinden önce meleklerle görüştüğüne delil olarak gösterilmeye çalışılan Al-i İmran suresi 37. Ayetteki¹⁵ “... Zekeriyya onun yanına, mabede her girişinde orada bir rızık bulur ve “Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?” der; O da “Bu, Allah tarafındandır, çünkü Allah, dilediğine sayısız rızık verir.” derdi” ifadeleri, ilahiyat merkezli değerlendirmeden daha ziyade, bölgedeki mabet fenomeninin işlevlerini ortaya koyan tarihsel bilgilerle açıklanabilecek bir olgudur. Çünkü, Kral/Peygamber Süleyman tarafından inşa ettirilen Mabet ile birlikte, Yahudiler yerleşik hayata geçmeye, devletleşmeye ve dinî anlamda kurumsallaşmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, İkinci Tahrip ve Sürgüne kadar süren zekat ve kurban takdimeleri gibi bir takım rit ve ritüeller Mabet merkezli gelişmiş kurumlardandır. Dinî olduğu kadar, siyasal ve ekonomik önemi de haiz kurban takdimeleri de bu kurumlardan olup kanlı kurbanların yanında tarım toplumlarının özelliklerinden olan ilk ve son ürün takdimeleri gibi türleri de bulunmaktaydı.¹⁶ İşte, Zekeriyya’nın Mabette’ yaşayan Meryem’in yanında gördüğü yiyecekler, hasat takdimeleri için Mabede getirilen yiyeceklerden olması büyük ihtimaldir. Buna göre bu ayet, Meryem’in hamilelik öncesi vahiy ilişkisi biçiminde değil, mistik ya da tarihsel bir fenomenin tezahürü tarzında değerlendirilmeyi gerektirir.

Meryem’in hamile kalması fenomeni de morfolojik bir değerlendirilmeye alınabilecek bir olgudur. Kur’an’ın ifadesine göre Meryem’in hamile kalması olayı, Allah’ın ruhu’nun bir insan şeklinde ona yanaşmasıyla gerçekleşmiştir. O, kendisine insan biçiminde görünen “ruh”a karşı, Allah’a sığınmaya çalışsa da ruhun “Rabbinin bir elçisi” olduğunu söyleyip doğan çocuğun insanlara bir “delil” olarak gösterileceği, adının İsa olacağı, İsrail oğullarına mucizeleriyle bir elçi

¹³ Al-i İmran, 35-37; Meryem, 16-21; Enbiya, 91.

¹⁴ Meryem, 16-17.

¹⁵ Zekiye Sönmez, “İnciller ve Kur’an Işığında Hz. İsa”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-III 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, s. 146.

¹⁶ Mustafa Ünal, *Süleyman Mabedinin Tahribi ve Yahudiler Üzerindeki Etkisi*, Kayseri 1991 (E. Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 106-110.

olacağı, beşikte de yetişkinlikte de peygamber sözleriyle konuşacağı ve Allah'ın hem dünyada hem de ahirette kendine yakın olacağı ve itibarlı bir kimse olacağı yönündeki Tanrının emrini ve müjdesini yerine getirdiğini söylemesinden sonra, elçiye boyun eğer ve böylece hamile kalır.¹⁷

Tarihsel gerçekler dikkate alınarak bir fenomenoloji uygulanacak olursa, Meryem ve onun yaşadıklarını anlatan ayetlerin, hedef kitleye karşı bir “maslahat” amaçladığı söylenebilir. Bu maslahatın arkasında iki değişik olgunun bulunduğu söylenebilir: Birincisi, Mabet hizmetkarlığı; ikincisi de antropomorfik tanrı tipolojisinin bölgede zaten yüzyıllardır geçerli olmasıdır:

a- Mabet hizmetkarlığı hakkında iki değişik görüş doğmuş olup bunlardan biri mistik tutuma dayalı olan, ikincisi de maddi bulgulara dayanan görüştür.

a.a) Mistik tutum, bir takım kimselerin kendini sadece tanrıya adanmak için bir takım hizmetlerde bulunma hali olup Hz. Meryem hakkında Kur'an'ın verdiği açıklamalar biçimindedir. O'nun mabet ile olan ilişkisi, yukarıdaki paragrafta ortaya konmaya çalışılmıştır.

a.b) Maddi bulgulardan yararlanmak suretiyle ortaya konulan ikinci görüş, kelami ya da tasavvufi bakış açısından farklı olarak, tarihsel işlevlerin sonucunu ortaya koyan görüştür. Buna materyalist açıklamaları da ekleyebiliriz: Buna göre, bölgede bir olgu olarak mistik amaçlı olduğu biçiminde karşımıza çıkan mabet hizmetkarlığı, zamanla değişik tipolojiler içine girdiği ortaya konulmuştur.¹⁸ Davut ve Harun soyundan

¹⁷ A. İmran, 42-45; Meryem, 18-21.

¹⁸ Orta Doğu mitolojilerinden ve bölgede yapılan arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre mabet, (her yerde olduğu gibi) bölge için dinsel, siyasal ve askerî anlam ve önem taşıyan bir olgu idi (Jeremy Black and Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London, 1992, s. 174-177). Bu gelenek, Yahudiler Musa'nın önderliğinde Mısır'dan Vadedilmiş Topraklara geldiklerinde mabet anlamında kullanılan sunak hizmetleri için Harun'un görevlendirilmesiyle (daha sonraları da Harun soyundan gelenlerle) Yahudilere de geçmiş (Çıkış, 28, 29 ve 30. Baplar; Alex Horne, *King Solomon's Temple in the Masonic Tradition*, Kent, 1975, s. 139-153) ve MÖ. 950'lerde Kral-Peygamber Süleyman tarafından Yahudilerin ilk mabedi olarak inşa ettirilen *Beyt Ha-Mikdash* (İslamî adı: Mescid-i Aksa (K. K., İsrâ:1.), Beytü'l-Makdis (İbn-i Mace, *Süneni İbn Mace*, c. iv, s. 223-225))'da da sürdürülmüştür. Ancak, değişik dönemlerde mabet hizmeti şekil değiştirmiş, erkek ve kadınların mabede adanma ve kutsal fuhuştan kazanılanları mabede adama biçiminde uygulanmış, bu da Tesniye'de yasaklanmıştı (Tesniye, 24:17-18). Kur'an'a göre bir peygamber olarak tasvir edilen ama Yahudi kaynaklarının, hakkında bazı hususlarda olumsuz bilgi de verdiği Kral Süleyman, bu alışkanlığı ortadan kaldıramamıştır (M. Ünal, 1991, s. 81-88; örneğin ilgili ayetler şunlar

geldiği rivayet edilen Meryem de mabette yetiştirilmiş ve bu dönemde İsa'ya hamile kalmıştır. İşte, böyle bir geleneğin sürdürüldüğü ortamda dünyaya gelen İsa'nın meşruluğu, bölgenin Hıristiyanları tarafından “kutsal ruh” ile bağlantılı olarak güçlü bir biçimde yaşatılıyor olduğundan dolayı, İslam'ın, bu hedef kitlenin inancı doğrultusunda bilgiler vererek onları, vahdaniyyet anlayışını telkin etmek suretiyle “kazanma” niyeti güttüğü görünüyor.

b- Meryem ile ilgili yukarıda verilen ayetlerin maslahatının arkasında bulunması muhtemel ikinci olgu ise, bölgede çağlar boyu yaşatılan antropomorfik tanrı anlayışıdır. Bu bağlamda konumuzla ilişkili olmasından dolayı, bölge tanrılarının tipolojisine kısaca göz atmak gerekecektir. Bu tanrılarının natürist bir karakterden mücerrede doğru bir gelişim sergilediğini söylemek mümkün gibi görünmektedir. Orta Doğuda tanrı inancı, ilerleyen zaman içinde gelişen şehirleşme, devletleşme, emperyalleşme ve dolayısıyla da toplumsallaşma doğrultusunda çok tanrıcılıktan tektanrıcılığa; zoomorfik ve antropomorfik tanrıdan soyut tanrıya doğru bir gelişme ortaya koyduğu söylenebilir. Bu da tanrılarının simgelenmesinde kullanılan varlıklarla açığa çıkar ki üç evre ile şekillendirilebilir: İlkel nesnel evresi, zoomorfik evre, antropomorfik evre. Çünkü, arkeolojik bulgularda tespit edilen tanrı simgelerine bakıldığında, bunların çevrede bulunan silah (örneğin, Marduk'u

verilebilir: Bakara, 102; Neml, 14-44; Sebe, 12-16; Sa'd, 30-40). Dinsel özellik kazanmış olan bu kutsal fuhuş uygulaması gittikçe yaygınlaşmıştır. Yahudi kızlar arasında bekaret önemli olmasına rağmen, zina oldukça yaygın idi, hatta eşcinsel ilişkiler Sodom ve Gomora şehirleri yıkıldıktan sonra bile kesilmemiş ve zaman zaman bunlara karşı alınan tedbirler fayda etmemiş, böyle insanların sayıları gittikçe artmış ve mabedin çevresinde bu insanların yaptıkları fuhuş yadırganmaz olmuş, hatta kurban takdimesi yapamayan, “adanmışlar, azizler, kutsal azizler” denilen fakir erkek (*kadesim*) ve kadınların (*kadesot*) yol kenarlarına kurdukları çadırlarda “kutsal fuhuş” yaparak elde ettikleri kazançlarla mabette Tanrı Yahve'ye takdimeler sunmaları takdir edilir hale gelmişti (W. Durant, *Kıssatü'l-Hudara*, Kahire, 1957, C. II, s. 333, 334; Jules Soury, *Les Religions, Les Arts la Civilisation*, Paris, 1877, s. 64, 76-78; Jules Soury, *Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini*, çev. Harun Güngör, H. İbrahim Açmaz, Kayseri, 2003, s. 111-121). Yahudiler arasında görülen fahişelik ve Kutsal Fuhuş ile ilgili Kitab-ı Mukaddes bölümleri şunlardır: Tesniye, 23:17-18; İşaya, 57:7 vd., II. Krallar, 23:7 vd. Hezekiel, 23:14 vd., Hoşea, 1:2-3, 4:13 vd; Sayılar, 25:8; Yeremya, 3:2; Yeremyanın Mersiyeleri, 5:11). Aslında bölgede daha erken dönemlerde kabul edilen tanrısal varlıkların ya da tanrı ve tanrıçaların kutsal evlilik (*hieros gamos*) adına gerçekleştirdikleri cinsel ilişki miti, ilerleyen zaman içinde ritüel ilişkiden sıyrılarak, rahip ve rahibeler veya “adanmışlar” tarafından tanrısal simgeler yüklenerek mabetlere taşınması geleneğinin Yahudiler arasında sürdürüldüğü görülür (J. Black and A. Green, s. 149-152, 157-158; Sergei Tokaref, *Religiya v İstoriya Naradov Mira*, s. 543.).

simgeleyen mızrak), hayvan ve bitkilerle, bazen de insan-hayvan (Elamlıların İn-Şuşinak'ı, Sumerlere medeniyeti öğreten yarı insan-yarı balık tanrı Oanes) veya bitki-hayvan birliğiyle temsil edildiklerini görebiliyoruz.¹⁹ Arap yarımadasında yüzyıllar boyunca geçerli olan ve bölgede yaşayan halkların hemen hepsinde canlı bir biçimde görülen antropomorfik tanrı-insan veya insan-tanrı inancının bir basamak evrim geçirmiş halini, yani tek tanrıcılığı emredecek olan İslam'a biraz yakınlaşan o günkü Hıristiyanların üçleme tanrı anlayışını İslam, daha eskisinden biraz daha mücerretleştirmiş ve kendisinininkine biraz daha yaklaşmış olmasından dolayı, bölgenin o günkü Hıristiyanlarını kendine daha yakın bulmuş ve sempatilerini kazanmak adına onları fazla rencide etmeden, İslam'a davet ederken onların sahip olmuş olduğu değerlere saygı göstererek, hatta empatik bir tarzda "onlardanmış gibi" bir çağrı çerçevesinde "vahdaniyyet" sunmuş ve bunu yaparken de maslahat sergilemiş olduğu anlaşılmaktadır.

2- İsa'nın Tipolojisi: Kur'an'da tasvir edilen İsa'nın tipolojisi, İslam'ın genel peygamber karakterinde olup Tanrı-peygamber ilişkisine mazhar olmuş, Alim-i Mutlak ve Kadir-i Mutlak tek Tanrıdan vahiy alıp bunları insanlara aktaran "Müslüman" bir peygamberdir. Buna göre, Onun doğum biçimi ayrı tutulursa davranış ve diğer dinsel-tanrısal özelliği Kur'an'da diğer peygamberler için belirlenmiş özelliklerin tümünü kendinde bulundurmaktadır.

3- İsa'nın Doğumu: Meryem hamile kalınca, bulunduğu yerden uzak bir yere gider. Gittiği yerde gebelik ve doğum sancıları çeken Meryem'i, gaipden gelen sözler teselli etmiştir.²⁰ Sonunda çocuğu doğuran Meryem, çocuğuyla birlikte kavminin arasına tekrar döndüğünde, insanların büyük suçlaması ve tepkisiyle karşılaşır, ama doğuma yakın anlarda duymuş olduğu seslerde kendine tavsiye edilen "eğer insanlardan birini görürsen de ki, 'Ben Allah'a oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım'" emri doğrultusunda onların kızmasına ve suçlamasına cevap vermeksizin sadece kucağındaki çocuğu göstererek onunla konuşmalarını ister.²¹

Aşağıda da işaret edileceği üzere, din kurucularının doğuşunun kutsal kitaplarda olağanüstülük motifleriyle anlatılmasına uygun olarak Kur'an, İsa'nın Bakire Meryem'den babasız olarak doğuş mitini, Adem'in anasız

¹⁹ M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*, 1987, Ankara, s. 173-177, 203; Donald A. Mackenzie, *Myths of Babylonia and Assyria*, s. 36, 37, 135-137, 149 ve değişik yerler.

²⁰ Meryem, 22-26.

²¹ Meryem, 26-30.

ve babasız olarak topraktan yaratılmasına benzeterek, bu olayı Tanrının kudretine dayandırır.²²

Kıscacası, İsa bir takım olağanüstülüklerle babasız olarak doğan, kendinden önceki şeriatı doğrulamak için Allah'ın vahyini alan ve peygamberlik görevini yapan, sonunda'da herkes gibi ölen bir kuldur.

4- İsa'nın Olağanüstü Davranışları: Dinler tarihi bilgilerine göre, her din kurucusunun doğumu öncesi ve hemen sonrasında bir takım olağanüstülükler göstermesi gibi, Kur'an'ın ifadelerine göre, İsa da bu türden davranışlar sergilemiştir. Çünkü Ona değişik mucizeler, olağanüstülükler verilmiştir. Bunlar; İsa, çocukken ona Tanrı tarafından yazı yazmak, hikmet, Tevrat ve İncil'in öğretilmesi ve çamurdan yaptığı kuşa üfleyince kuş olup uçması, kör ve alacalıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi ve evlerde yenilip içilenleri ve biriktirilen şeyleri bilmesidir.²³

Ayrıca, Meryem'in kavmine kendisiyle konuşmaları için gösterdiği henüz doğmuş çocuk (İsa), Kur'an'ın, dolayısıyla İslam'ın, üzerinde en fazla ısrar ettiği Vahdaniyyet ve Tanrının Kudreti inancı doğrultusunda konuşmaya başlar. İsa burada, İslam'ın Hıristiyanlıkta esas teşkil eden teslis ve İsa'nın Tanrının oğlu olduğu hususundaki eleştiri ve reddiyesini yine İslam'ın anlayışına göre "ben Allah'ın kuluyum, O bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı", "Allah için bir evlat edinmek olur şey değildir. O münezzehdir", "... ona kulluk ediniz." biçiminde kavmine anlatır. Ayrıca bu durumu pekiştirmek için bir gün kendisinin de öleceğini ve haşir gününde kabirden dirileceğini de bildirir. Bundan başka, İslam'da bulunup da Hıristiyanlıkta "bozulmuş" veya farklı anlaşılmış olduğu ifade edilen vahiy, namaz ve zekat kavramları da İsa'nın diliyle kavmine anlatılır. Bu anlatılanlardan sonra, dinleyenler kendi aralarında ayrılığa düşerler.²⁴

Bu ifadelerden, Hz. Peygamber zamanında hedef kitle durumunda olan Hıristiyanların anladığı Hıristiyanlık, onları rencide etmemek, inandırıcı olmak ve onlara yakınlık sağlamak adına, bebek İsa'ya olağanüstülükler yüklenerek, İslam çizgisinde tasvir edilmektedir. Bu da Samî kültürde kurumsallaşan, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar süren vahdaniyyet, peygamberlik ve vahiy sürecinin İslam ile birlikte devam ettiğini inandırmak yönünden mantıklı ve akılcı bir yol olarak görülmektedir.

²² Al-i İmran, 59.

²³ A. İmran, 48-49; Maide, 110.

²⁴ Bakara, 253; Meryem, 30-37.

5- İsa'nın Peygamberliği ve Tebliği: İslamî anlayışa göre, Allah-Vahiy ve Peygamberlik kurumu, Hz. Adem'den başlayarak dönem dönem gerçekleşen ve Hz. Muhammed ile son bulan bir olgudur. Hz. İsa da bu ilişki içine alınmış, kavmine doğru yolu göstermek için tebliğde bulunmuş bir elçi ve kuldur. Kur'an haberlerine göre, diğer peygamberlere verildiği gibi, henüz bebekken İsa'ya da vahiy gönderilmiş²⁵ olup bu vahiylerden oluşan ve insanlara doğru yolu göstermesi için, "hakkı batıldan ayırt eden hükümleri" içeren İncil kitabı vahyedilmiştir.²⁶ Vahiylere bağlı olarak da diğerlerine olduğu gibi, Ona da peygamberlik görevi verilmiştir. Kur'an'da, İsa'ya gelen vahiy ve onun peygamberliği, Hıristiyanların kabul ettiği vahiy-peygamber ilişkisinden farklı bir tarzda tasvir edilir. Bu tasvirler, mevcut Hıristiyanların temel inançlarına eleştiri ve reddiye tarzında olup hedef kitle üzerinde etkili olabilmesi için bebek İsa'nın olağanüstü konuşmasıyla Hz. Peygamber dönemi ve günümüz Hıristiyanlık öğretisinin temeli olan "üçleme" inancına reddiye, İslam'ın genel öğretilerine uygun şekilde "Vahdaniyyet" çerçevesinde verilir. Buna göre, Allah evlat edinmekten münezzehtir. İsa, Allah'ın Oğlu olmayıp, bilakis bir kulu ve elçisidir. Ona da namaz ve zekat emredilmiştir.²⁷ İsa'nın bu ifadesinden başka, Kur'an'ın genel hitabıyla da "Allah, kesinlikle Meryem Oğlu Mesih'tir" ve "Allah, için üçüncüsüdür" diyen Hıristiyanlar, "kafirlikle" vasıflandırılır ve İsa bu kimselere "Ey İsrail oğulları! Rabbiniz ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz" diye çağrıda bulunduktan sonra "bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur", "Meryem Oğlu Mesih, ancak bir resuldür. ... Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi." ifadesi ile vurgulama yapılır.²⁸

İsa'nın teslim olduğu ve inandığı Allah'a, havariler Onun "gökten donatılmış bir sofraya indirip indiremeyeceği" tereddüdüyle, inanmada şüpheli tavır sergilerler. Ancak Allah, onların şüphelerini gidermek için, İsa'dan istediklerini yerine getireceğini, ama gönderdikten sonra inkara devam edenlere ise çok ağır bir azap vereceği tehdidinde bulunur.²⁹ Bu olayda Allah, Kur'an'ın bir çok yerinde ifade edilen "Kadir-i Mutlak" sıfatının tezahürünü tanrı-peygamber ilişkisi içerisinde ortaya koymaktadır.

²⁵ A. İmran, 84; Nisa, 163; Meryem, 30-33.

²⁶ A. İmran, 3-4; Hadid, 27.

²⁷ Meryem, 30-31; Zuhuruf, 59.

²⁸ A. İmran, 51; Maide, 72, 73, 75; Nisa, 171.

²⁹ Maide, 112-115.

Hız. Peygamber dönemindeki ve sonraki dönemlerdeki Hıristiyanlar üzerinde etkili olması için, günümüzdeki Katolik, Ortodoks ve Protestan Hıristiyanlardan farklı olarak, yörede yaşayan Hıristiyanların, İsa ve Meryem'in birer tanrı olduğu biçimindeki tanrı anlayışına karşı, Kur'an'da tasvir edilen vahdaniyyet anlayışı, Allah ile İsa arasında geçen bir diyalogda İsa'nın da Kur'an'ın tasvir ettiği kadir-i mutlak, alim-i mutlak yüce Allah'a teslim olduğu şeklinde şöyle anlatılır: "Allah, 'Ey Meryem Oğlu İsa! İnsanlara; "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin" diye sen mi dedin?" buyurduğu zaman O, şöyle dedi: "Haşa! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim. Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin dedim. ..."³⁰ Buna göre, İsa'nın öğretisinin de İslam'a uygun bir biçimde, evlat edinmekten münezze bir tek tanrı inancı etrafında namaz ve zekat gibi ibadetlerin bulunduğu bir öğretisi olduğu anlaşılır. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, bu ayetten anlaşılan, günümüz genel Hıristiyanlığından daha ziyade Arabistan coğrafyasında hatta daha dar biçimde Hicaz bölgesi Hıristiyanlığından bahsedilmesidir. Burada, günümüz Hıristiyanlığına ters geliyormuş gibi bir bilgi verilse de Teslis'in unsurlarından birisi olarak Meryem ön plana çıkartılır. Günümüz Hıristiyanlığında temel unsur olmamakla birlikte Kiliselerin öğretilerinde göz ardı edilemeyecek derecede, Meryem, litürjilerin önemli bir parçası konumundadır.³¹

Kur'an'ın sürekli olarak üzerinde durduğu Tanrı-vahiy ve peygamberlik ilişkisinin devamı noktasında, sonra gelen peygamberlerin, gelişlerine dayanak olarak gördüğü bir önceki dönemin bozulmaya başlaması ve önce gelenin bu bozulmayı tamir edecek birinin geleceğini müjdelemesi, İsa'nın, "Ey İsrail Oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim"³² deyişinde de görülür. Yahudi peygamberlerinin bir önceki peygamberin takipçisi ve doğrulayıcısı olması, İsa'nın Tevrat'ı (Musa şeriatını) doğrulaması, Hz. Peygamberin İsa ve öncekileri doğrulaması ve bu esasın kutsal kitaplarda ifade edilmesi,³³ Tanrı-Vahiy ve peygamberlik ilişkisi geleneğini bizlere göstermektedir.

³⁰ Maide, 116-119.

³¹ Bu konu hakkında geniş tartışma için bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, İstanbul, 2003, s. 73-93.

³² Saff, 6.

³³ A. İmran, 84.

İsa'nın bütün ömrü boyunca tebliğ ettiği İncil'e rağmen, kavminin büyük çoğunluğu bundaki hükümleri inkar etmiş ve birbirleriyle savaşmışlar, Allah bildirmedığı halde “uydurdukları” “ruhbanlığa” da gereğı gibi uymamışlar ve “Allah, kesinlikle Meryem Oğlu Mesih'tir” ve “Allah, için üçüncüsüdür” diyerek “kafirlerden” olmuşlardır.³⁴ Bu kafirler de, İslam'ın genel öğretilerine karşı gelmiş olduklarından dolayı, İslamî inanca göre dünya ve ahirette şiddetli bir azaba çarptırılacaklar,³⁵ ayrılığa düşecekler,³⁶ aralarında kin ve düşmanlık olacak, cennet haram kılınacaktır.³⁷

6- İsa'nın Ölümü Meselesi: İslam'ın genel öğretisi içinde “bütün nefislerin ölümü tadacağı” inanç ve ilkesine göre, yeryüzüne gelen her canlı bir gün ölecektir: Onlar için “belirlenmiş bir süre” verilmiş olup, bu sürenin tamamlanmasıyla her canlı bir an bile gecikmeden ölür.³⁸ İsa'nın ölüp ölmediğı konusunda ise, Müslümanlar, Onun Yahudiler tarafından öldürülmeyip bilakis Tanrı katına yükseltildiğı biçiminde karışık bilgi ve inanca sahiptirler. Bu karmaşıklığa neden olan da; bu konu ile ilgili bazı ayetlerin olaylar bütünlüğü içinde öğrenilmemesi ve değerlendirilmemesidir. Nisa 157, 158 ve 159. Ayetlerde “Ve ‘Allah elçisi, Meryem Oğlu İsa’yı öldürdük’ demeleri yüzünden ... Halbuki, onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilakis Allah onu (İsa’yı) kendi(nezdi)ne kaldırmıştır. ... Ehl-i Kitap’tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. ...” biçiminde verilen bilgiler, aşağıda vereceğimiz ayetler, büyük ihtimalle dikkate alınmadığından dolayı, bu karmaşık bilginin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Halbuki, Kur’an anlatımına göre Meryem’den doğan “bir kul” ve “insan” olan İsa'nın,³⁹ ölümü ile ilgili açık ve ayrıntılı haber verilmemekle birlikte, şu ayette ifade edilenlere göre, O da ölümü tatmıştır: “Allah buyurmuştu ki: Ey İsa, seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkar edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kafirlerden üstün kılacağım. ...”⁴⁰ Ayrıca, İsa'nın kavmine hitap ettiği “Doğduğum gün,

³⁴ Bakara, 253; Maide, 17, 18, 46, 47, 72, 73, 77; Hadid, 27; Saff, 14.

³⁵ A. İmran, 56.

³⁶ Saff, 14; Meryem, 37; Hadid, 27;

³⁷ Maide, 14; 72, 73.

³⁸ Nahl, 16:61.

³⁹ Maide, 75;

⁴⁰ A. İmran, 55.

öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır”⁴¹ sözlerinde de İsa'nın yeri, zamanı ve şekli bildirilmemekle birlikte, Kur'an'ın genel anlatımına göre eceli tamamlanıp ölmüştür. Çünkü, kurumları arasında kopukluk ve mantıksızlığı kabul etmeyen evrensel ve yüksek dinlerin özelliğini taşıyan İslam dininin, kutsal kitabında da kurumlar arasındaki uyumluluk İsa'nın ölümü örneğinde de korunmuş ve böylece, “bütün nefisler ölümü tadacaktır”⁴² ve “Biz senden önce de hiçbir beşere ebedilik vermedik”⁴³ ilkeleri, İsa'nın ölümü fenomeninde de kırılmaya uğramamış ve İsa ölmüştür; dolayısıyla da hadis ve tefsir ile ilgilenenlerin, Hıristiyanların “millenium” inancına uygun ve yakın olarak İsa'nın yukarıda bulunduğu ve bir süre sonra “yeryüzüne ineceği” yönünde gelişen ve İslam kurumları arasında olmayan “mesihçilik” konusuna son vermesi gerekmektedir.⁴⁴ Sonuçta, İsa hakkındaki ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Onun ölümünün şekli, yeri ve zamanı bildirilmemiş olsa da, her insan gibi O da ölmüş bir insandır.

Sonuç

İnsanî araştırmalarda bizim alanımızla ilgili olarak iki türlü disiplin gelişmiştir: İlahiyat veya Kelam tarzı ve Din bilimleri tarzı. Nazarî olarak düşünüldüğünde, ilahiyat-kelam tarzının, insanlar ilk topluluk şuuru kazandığı ve topluca hareket etmeye başladığı zamanlarda, kendilerinden farklı bir biçimde inanç ve uygulama sergileyen diğer topluluklarla kendi inanç ve uygulamalarını karşılaştırmaya başladıkları zamanlara kadar gerilere gittiğini söyleyebiliriz. Tarihsel olarak bu tarzın ilerleyen zamanlardan günümüze kadar sürdüğünü görüyoruz.

Bu güne kadar ortaya çıkan dinlerin kutsal kitapları, kendisi ile diğerlerini ilahiyat-kelam merkezli olarak karşılaştırmakta ve kurtuluş için kendi yeganeliğinin diyalektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü ilahiyat, “kurtuluş bilimidir”. Buna göre, söz konusu dinin kutsal kitapları kendi dininin yegane “kurtuluş yolu” olduğunu, kendinden öncekileri lağv ederek, kendinden sonrakileri de “sapkınlık” hareketi olarak reddederek ilan ederler. Bu kural, söz konusu dinin reformcuları, dinî liderleri,

⁴¹ Meryem, 33.

⁴² Enbiya, 35.

⁴³ Enbiya, 34.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ünal, “Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzulü Meselesi”, *İslamiyat*, c. 3, sa. 4, Ankara 2000, s. 133-146; M. Hayri Kırbasoğlu, “Hz. İsa'yı (as) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi”, *İslamiyat*, c. 3, sa. 4, Ankara 2000, s.147-168.

uleması ve hatta mensupları tarafından sürdürülmektedir. Bu tarz kullanılırken de dinin öğreti ve coğrafyasına uygun bir takım olgular söz konusu edilmektedir. Yukarıda Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkında Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlere bakıldığında, bütün kutsal kitaplarda olduğu gibi, burada da "savunmacı-reddiyeci" yolun kullanıldığı görülür. Zaten, kutsal kitaplar bu yöntemin en güzel sergilendiği yerlerdir.

Kutsal kitaplardaki veya dinlerde kurumsallaşmış olgular, günümüzde ilahiyattan farklı olarak söz konusu dinin savunmasını, karşısındakinin de reddini benimsemeyip sadece tasvir ve anlamayı amaçlayan bir yöntemi kullanan din bilimleri tarafından da incelenmektedir.

Burada konumuz olan fenomenler, Kur'an'da, yukarıdaki kuralı göre, genel öğretisi Baba Tanrı, Bakire Meryem, İsa ve Kutsal Rıh temeline dayanan Hıristiyanlığın "bozulmuş" ve "yanlış" olduğu, lağvedici bir üslupla, İslam'ın temeli durumundaki "tek tanrıcılık"ın yegane kurtuluş yolu olduğu biçiminde bazen İsa'nın ağzından bazen de Kur'an'ın genel hitabıyla tasvir edilmektedir. Kur'an'da Yahudilerden başka Hz. Peygamberin hedef kitlesi konumundaki Hıristiyanlar hakkında bilgiler verilirken, Yahudiler hakkındaki gibi ayrıntılı olmayıp, İsa merkezli bir Hıristiyanlık tasviri yapılır ki bu da yine İslam'ın öğretisine uygun bir Hıristiyanlıktır. İsa, Hıristiyanların inandığından farklı olarak, İslamî anlayışa göre, bir kul ve elçi olarak tasvir edilir. Onu başka türlü, yani Rabb kabul edenlerin de yanlış yolda oldukları vurgulanır. İsa, Hıristiyanlığın vahiy anlayışından farklı bir biçimde İslam'ın Tanrı-Vahiy ilişkisi içerisinde Allah'tan vahiy alan peygamberler zincirinden bir halkadır.

İsa'nın tebliğ ettiği din de yine İslam'a uygun tek tanrıcılığı, namazı, orucu ve zekatı içine alan bir din biçiminde resmedilir. Kısaca özetlemek gerekirse, Hıristiyanlara yönelik eleştiri ve reddiyeler anlatılırken, Kur'an'da "kurtuluşun yolu", itikat ve ibadet olmak üzere iki biçimde tasvir edilmekte olup ikisinin birleşmesiyle gerçekleşeceği bildirilmektedir. İtikadi olanı Allah'ın bir tekliği, alim-i mutlaklığı ve kadir-i mutlaklığı biçiminde vurgulanmaktadır. İbadet ile ilgili olan kısım ise, namaz, oruç, zekat gibi rit ve ritüellerle birlikte "iyi davranışları" kapsamakta olup yukarıda da vurgulamaya çalıştığımız gibi, Hıristiyanlığın bozulduğu ve saptırıldığı, bunun yerine Hz. Muhammed'in aracılığı ile sunulan İslam'ın "yegane kurtuluş yolu" olduğu biçiminde takdim edilmektedir. Zira İslam'ın ilk sunulduğu zamanda olsun, günümüzde olsun Hıristiyanlıkta kurtuluş yolu olarak kabul edilen ilk günahın keffareti, *triuna* tanrıya iman, İslam'ın vahdaniyyet anlayışı

doğrultusunda eleştirilir, reddedilir. Çünkü İslam'a göre günah kişisel olup, nesillere tevarüs etmeyip, kişinin öbür hayatında karşılığı verilecektir.

Sonuç olarak, Kur'an'da verilen bilgilere göre Hıristiyanlık, daha önce İslam çizgisinde olmasına rağmen, ilerleyen zaman içerisinde "bozulmuş" ve "saptırılmış"tır. Bunun da doğru şeklinin İslam olduğu tebliğ edilir. Hıristiyanlar ise, "bozulmuş" din içerisinde "yanlış" yolda ilerleyen topluluktur.